

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՂԱՓԼ ԱՆՅԱՆ ՎԱՐԴԱՆ ԱՐԹՈՒՐԻ

**ԱԲԽԱԶԻԱՅՈՒՄ ԹՈՒՐ ՔԻԱՅԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ 1991-2010
ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ**

**Է .00.02 - «Համաշխարհային պատմություն,
միջազգային հարաբերություններ»
մասնագիտությունը ամբ պատմական
գիտությունների թեկնածուի գիտական
աստիճանի հայ ցման ատենախոսություն**

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 2018

Ատենախոսությունը թեման հաստատվել է ԵՊՀ
արևելագիտության ֆակուլտետի գիտական
խորհրդում:

Գ ի տակ ան դ ե կ ավ ար ՝ պ.գ.թ.Վ ա հ ր ամ Տ ե ր -
Մ ա թ ն ո ս յ ան
Պ ա շ տ ո ն ա կ ան ը ն դ դ ի մ ա խ ո ս ն ե ր ՝ պ.գ.դ.,
պ ր ո Ֆ ե ս ո ր Ա ր ս ե ն Ա վ ա գ յ ան
պ.գ.թ.,դ.ո գ ե ն տ Բ ե ն ի ամ ի ն
Մ ա յ ի լ յ ան

Ա մ ա շ ա տ ար կ ա գ մ ա կ ե ր պ ո ւ թ յ ո ւ ն ՝ Զ Զ Պ Ն
պ ա շ տ պ ան ա կ ան ա գ գ ա յ ի ն հ ե տ ա գ ո տ ա կ ան
հ ամ ա լ ս ար ան

Ա տ ե ն ա խ ո ս ո ւ թ յ ան պ ա շ տ պ ան ո ւ թ յ ո ւ ն ը
կ ա յ ան ա լ ո ւ է 2018 թ. հ ո ւ լ լ ի ս ի 27-ի ն ժ ա մ ը 13:00-ի ն , Զ Զ
Գ Ա Ա ա ր ն ե լ ա գ ի տ ո ւ թ յ ան ի ն ս տ ի տ ո ւ տ ո ւ մ գ ո ր ծ ո ղ
Զ Զ Բ Ո Զ -ի 006 « Զ ա մ ա շ խ ա ր հ ա յ ի ն պ ա տ մ ո ւ թ յ ո ւ ն ,
մ ի ջ ա գ գ ա յ ի ն հ ա ր ա ք ե ր ո ւ թ յ ո ւ ն ն ե ր »
մ ա ս ն ա գ ի տ ա կ ան խ ո ր հ ր դ ո ւ մ (հ ա ս գ ե ՝ 0019, ք , Ե ր ն ան ,
Մ ար շ ա լ Բ ա ղ ր ամ յ ան 24/4):

Ա տ ե ն ա խ ո ս ո ւ թ յ ան ը կ ար ե լ ի է ծ ա ն ո թ ան ա լ Զ Զ Գ Ա Ա
ա ր ն ե լ ա գ ի տ ո ւ թ յ ան ի ն ս տ ի տ ո ւ տ ի
գ ր ա դ ար ան ո ւ մ :

Ս ե դ մ ա գ ի ր ն ա մ ա ք վ ա ծ է 2018 թ. հ ո ւ ն լ ի ս ի 26-ի ն :

Մ ա ս ն ա գ ի տ ա կ ան խ ո ր հ ր դ ի
գ ի տ ա կ ան ք ա ր տ ո ւ ղ ար ՝ պ.գ.թ. Մ . Զ .
Ղ ա հ ր ի յ ան
Ա Տ Ե Ն Ա Խ Ո Ս Ո Ւ Թ Յ Ա Ե Ը Ն Դ Զ Ա Ն Ո Ւ Բ Ե Ն Ո Ւ Թ Ա Գ Ի Ը

Ուսուցման սիրողական

թեմայի

արդիականությունը: 1980-ական թվականներին երկրորդ կեսին ԽՍՀՄ-ի խանութային շուկայի առաջ քաշած «Վերականգնման» քաղաքականության նկատմամբ հիշխանությունների ազդեցությունը թուլացման արդյունքում խորհրդային պետության տարբեր շրջաններում կրկին գլուխ բարձրացրեցին տարիներին ընթացքում սառեցված ազգամիջյան հակամարտությունները: Նոր իրողությունները հատկապես սուր արտահայտվեցին Հարավային Կովկասում, որտեղ տարբեր շրջանների կարգավիճակի շուրջ ծայր առած հակասությունները հրավական գործընթացներից վերածեցին զինված բախումների հակամարտող կողմերի միջև, որոնց թվում էր նաև Աբխազիան: Չնայած նրան, որ Աբխազիայում արդեն ավելի քան 20 տարի ավարտվել են լայնածավալ ռազմական գործողությունները, իսկ երկրի անկախությունը ճանաչել են ՄԱԿ-ի անդամ միջարք պետություններ, արդիական են Աբխազիայի կարգավիճակի վերաբերյալ քննարկումները, որոնք մինչ օրս շարունակվում են մնալ տարածաշրջանային օրակարգի ամենասուր հարցերից մեկը:

Տարածաշրջանային զարգացումները լավագույնս հասկանալու համար, արդիական են նաև տարածաշրջանում անմիջական ազդեցություն ունեցող պետությունների մոտեցումները Աբխազիայի հարցում: Թուրքիան, լինելով հարավկովկասյան տարածաշրջանում ազդեցություն ունեցող պետություններից մեկը, կանգնեց Հարավային Կովկասի հարցում տարածաշրջանային քաղաքականության մշակման անհրաժեշտության առաջ: Թուրքիայի տարածաշրջանային քաղաքականության մշակման հարցում առանցքային խնդիրներն են մեկը դարձավ Աբխազիայի կարգավիճակի շուրջ

առաջացած վրաց-աբխազական հակամարտության
նկատմամբ մոտեցումներին ձևավորումը: Արդեն
1990-ականներին առաջին կեսին Անկարայի
որգեդրած մոտեցումները Աբխազիայի հարցում
չեն կորցրել իրենց արդիականությունը և
կարևոր են վերջինիս տարածքային
քաղաքականության ուսումնասիրության
հարցում: Սկսած 1990-ական թվականներից
թուրքական իշխանությունները իրենց
պաշտոնական հայտարարության ներքո
մշտապես հանդես են գալիս Վրաստանի
տարածքային ամբողջականության սկզբունքի
պաշտպանության դիրքերից, սակայն միևնույն
ժամանակ շարունակում է զարգանալ Անկարայի և
Սուխումի միջև առկա համագործակցությանը
տարբեր ուղորտներում: Անկարայի
քաղաքականությանը պայմանավորված է մի
շարք արտաքին և ներքին գործոններով: Մի
կողմից Սուխումի նկատմամբ Անկարայի
որգեդրած քաղաքականության օրակարգի վրա
անմիջական ազդեցություն ունի Ռուսաստանի և
Վրաստանի հետ թուրքիայի ունեցած
համագործակցությանը ազմավարական
նշանակություն ունեցող մի շարք
ուղորտներում: Մյուս կողմից թուրքական
իշխանությունները գործ ունեն
միջազգայնորեն չճանաչված պետության հետ,
որի օգտին վրաց-աբխազական պատերազմի
սկսվելուց հետո ակտիվ լոբբիստական
գործունեություն են իրականացնում
Թուրքիայում հաստատված աբխազական և
չերքեզական համայնքները:

Աշխատանքի նպատակն ու խնդիրները

Աշխատանքի նպատակն է 1991-2010 թվականներին
թուրք-աբխազական հարաբերության ներքին
պատմության ուսումնասիրությանը:
Ատենախոսական աշխատանքի առջև դրված
խնդիրներն են .

հաշվետվությունները և վերոնշյալ ժամանակահատվածում տպագրիր և անցանց մամուլում տեղ գտած հրապարակումները պատմաքննական և պատմավերլուծական մեթոդներով կիրառմամբ կատարված ուսումնասիրությունը:

Ատենախոսությունների գիտական նորությունը:

- Ատենախոսությունում համակողմանիորեն և խորապես ուսումնասիրվել է թուրք-աբխազական հարաբերությունները պատմությունը, 1991-2010 թվականներին թուրք-աբխազական հարաբերությունները, ներկայացվել են Աբխազիայի հարցում թուրքիայի քաղաքականության և ամենահատկությունները և գործունեություն հիմնականում նոր տեսքով,
- Աբխազական հիմնախնդիրը շարունակում է ամենց քային տեղ գրադեցնել Յարավային Կովկասում թուրքիայի տարածաշրջանին քաղաքականություն: Աբխազիայի հարցում թուրքիայի որդեգրած մոտեցումները մինչ օրս շարունակում են մնալ տարածաշրջանին քաղաքական համատեքստում վրաստանի և Ռուսաստանի հետ հարաբերություններում կարևորագույն, բայց միևնույն ժամանակ հանրային հնչեղությունները հարցերից մեկը,
- Ատենախոսությունում հիմնավորվում է, որ 1992-1993 թվականներին վրաց-աբխազական պատերազմը նպաստեց նրան, որ թուրքիայում բնակվող աբխազական համայնքի և ազգային կազմակերպություններին ամենց քային աշխատանքային ուղղությունները համարվում են դարձավ և լոբբիստական գործունեությունը հոգևոր Աբխազիայի:

Կազմակերպություններին
 գործունեությունը նպաստեց նրան, որ
 աբխազական համայնքը դարձավ Աբխազիայի
 հարցում Թուրքիայի արտաքին
 քաղաքականության վրա ազդեցություն
 ունեցող առանձին քաղաքական միավոր:
 Ատենախոսությունում ամբողջովին
 ուսումնասիրվել է ն ընտրված
 ժամանակահատվածում Թուրքիայում
 գործող աբխազական և չերքեզական
 կազմակերպություններին
 գործունեությանը վերաբերող
 պաշտոնական փաստաթղթերը,
 կազմակերպություններին
 հաշվետվությունները և մամուլում տեղ
 հրապարակումները:

Ատենախոսության կիրառական
նշանակությունը: Ատենախոսության
 դրոյթները կարող են օգտակար լինել
 Թուրքիայի տարածաշրջանային
 քաղաքականությունը, Աբխազիայի
 հակամարտությունը, թուրք-վրացական թուրք-
 ռուսական հարաբերությունները,
 Թուրքիայում բնակվող ազգային
 փոքրամասնություններին
 ուսումնասիրողներին համար, կիրառվել այս
 թեմաների վերաբերյալ բուհական
 դասընթացներում:

Ատենախոսության փորձաքննությունը և
պաշտոնական հավանությունը
 Ատենախոսության մեջ ներկայացվող
 դրոյթներն ու եզրահանգումները
 ներկայացվել են հեղինակի հրատարակված
 գիտական հոդվածներում:
 Ատենախոսությունն ամբողջությամբ
 քննարկվել և հավանություն է արժանացել ԵՊՀ
 Արևելագիտության \$ակուլտետի
 Թուրքագիտության ամբիոնում: Քննարկման

մասնակիցների արված նկատառումները հաշվի
են առնվել ատենախոսության վերջնական
տարբերակում:

Օգտագործված տեսություններ: **գրականություն** **համառոտ**
հատվածում ժամանակագրական այս
թուրք-աբխազական
հարաբերություններին և ներքին
առանձնահատկությունները և վաղագույնս
հասկանալի համար կարևոր էր երկկողմ
հարաբերություններին վերաբերյալ
աշխատանքներին ուսումնասիրությունը:
Աբխազիայի պատմության վերաբերյալ
արժեքավոր տեղեկություններ են տեղ գտել
ակադեմիկոս Նիկոլայ Բերձենաշվիլի
խմբագրությունում և նաև տեսած «Վրաստանի
պատմությունը. Հնագույն ժամանակներից
մինչև XIX դարի սկիզբը» գրքում, որում
մանրամասն նկարագրված է Վրացական ԽՍՀ-ի մաս
կազմող շրջանների պատմությունը սկսած
հնագույն ժամանակներից մինչև 1960-
ականները¹: Օսմանյան կայսրության դեպի
Աբխազիա և Հարավային Կովկաս կատարած
արշավանքների մասին արժեքավոր
տեղեկություններ կան ամերիկահայ պատմաբան
Ռոնալդ Սյունիի «Վրաց ժողովրդի
կազմավորումը» աշխատությունում:
Մշակութային, սոցիալական և դիսկուրսային
վերլուծության վրա հիմնված
ուսումնասիրությունում հատուկ անդրադարձ
է կատարվում Վրաստանի բնակչության տարբեր
էթնիկ խմբերի ձևավորման պատմությանը²:
Աբխազիայի բնակչության էթնիկ պատմության
մասին արժեքավոր տեղեկություններ կան նաև
աբխազ պատմաբան-կովկասագետ Չուրաբ
Անչաբաձեի «Աբխազների ազգային պատմության

¹ Н. Бердзинишвили, «История Грузии. С древних времен до начала XIX века», Тбилиси, 1962

² R. G. Suny, «The Making of the Georgian Nation», Bloomington: Indiana University Press, 1994

ակնարկ» աշխատությունում³: Աբխազիայի պատմության մասին փաստագրական բավականին արժեքավոր տեղեկություններ կան պատմաբան Թիմուր Աչուբայի «Աբխազիայի պատմությունը թվերով» և ակադեմիկոս Օլեգ Բգաբժայի և պրոֆեսոր Ստանիսլավ Լակոբայի «Աբխազիայի պատմությունը, Յնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը» աշխատությունում⁴⁵: Օ. Բգաբժայի և Ս. Լակոբայի գիտական աշխատանքում առանձնակի կարևորություն են ներկայացնում նաև Աբխազիայի պատմության տարբեր շրջաններին վերաբերվող քարտեզները, որոնց միջոցով հնարավոր է պատկերացում կազմել Աբխազիայի տարբեր շրջանների, ինչպես նաև ժողովրդագրական պատկերի մասին: Աբխազական հիմնահարցի ուսումնասիրության համատեքստում կարևոր է նաև ուսումնասիրել 1917-1921 թվականներին Աբխազիայում տեղ գտած զարգացումները, երբ կարճ ժամանակահատվածում Աբխազիան անցավ անկախ հանրապետությունից մինչև Վրաստանի կազմում ինքնավար մարզ դառնալու ճանապարհը, որի վերաբերյալ աշխատություններին կարելի է առանձնացնել Բենիամին Մայիլյանի «Աբխազիայի կարգավիճակի հիմնահարցը 1917-1921թթ» մենագրությունը, որում հեղինակը անդրադառնում է տվյալ ժամանակաշրջանում վրաց-աբխազական հարաբերություններին⁶:

Ուշադրության է արժանի Ս. Լակոբայի հեղինակած «Փաստացիորեն Աբխազիա, թե՞ իրավականորեն Վրաստան» գրքին: Հեղինակը 1993-1994 թվականներին լինելով Աբխազիայի Գերագույն խորհրդի նախագահի տեղակալ, մասնակցել է Վրաստանի հետ բանակցային գործընթացներին, որոնց վերաբերյալ միշտ ք

³ В. Анчабадзе, «Очерк этнической истории абхазского народа», Сухуми, 1976

⁴ Т. Ачугба, «История Абхазии в датах», Сухум, 2011

⁵ О. Бгажба, Лакоба С., «История Абхазии. С древнейших времен до наших дней», Сухум: 2007

⁶ Բ. Մայիլյան, «Աբխազիայի կարգավիճակի հիմնահարցը 1917-1921թթ.», Երևան, 2008

մանրամասներ տեղ են գտել աշխատանքում: Վերոնշյալ տեղեկություններին զուգահեռ հեղինակը ներկայացնում է նաև արխագական հակամարտության առաջացման պատմական դրդապատճառները⁷: 1992-1993 թվականների պատերազմիև դրան հաջորդող շրջանի վերաբերյալ ուսումնասիրություններից անհրաժեշտ է մատնանշել մի շարք աշխատություններ: Առաջինը արխագլրագրող Գուրամ Ամկուաբի «Աբխազիա. Չհայտարարված պատերազմի ժամանակագրությունը» չորս մասից բաղկացած աշխատանքն է, որում հեղինակը հավաքել է պատերազմի ընթացքին վերաբերվող փաստաթղթեր և նյութեր⁸: Մյուս կարևորը աշխատությունը արխագլրագրական գործիչ Յուրի Վոնոնովի «Աբխազիայի սպիտակ գիրքը. Փաստաթղթեր, նյութեր, վկայություններ. 1992-1993թթ» փաստաթղթերի ժողովածուն է, որտեղ նաև տեղ են գտել ռազմական գործողությունների մասնակիցների հուշերը⁹: Այս համատեքստում կարևոր տեղեկություններ կան Թուրքիայից ժամանած արխագլրագրողների մասին: 1990-ականներին Աբխազական հակամարտությունում թուրքական կողմի ներգրավվածության մասին արժեքավոր տվյալներ են նաև ներկայացված Ասլան Ավիճբայի «Աբխազիայի Չայրենական պատերազմի (1992-1993թթ.) ռազմաքաղաքական պատմության խնդիրները» երկհատոր աշխատությունում¹⁰: Յեղիևակը իր աշխատանքում մանրամասն ներկայացնում է Թուրքիայի իշխանությունների և արխագլրական համայնքի գործունեությունը 1992-1993 թվականներին վրաց-արխագլրական պատերազմի

⁷ З. Лакоба, «Абхазия – де-факто или Грузия де-юре?», Саппоро, 2001

⁸ Г. Амкуаб, «Абхазия: хроника необъявленной войны. Часть I-IV», Москва, 1992-93

⁹ Ю. Воронов, «Белая книга Абхазии. Документы, материалы, свидетельства. 1992-1993», Москва, 1993

¹⁰ А. Авидзба, «Проблемы военно-политической истории Отечественной войны в Абхазии (1992-1993 гг.)», Сухум, 2013

տարին, ինչպես նաև դրան հաջորդող և նախորդող շրջաններում:

Մյուս կարևոր խնդիրը, որի վրա ուշադրություն են դարձնում հետազոտողները դա «Թուրքիայի՝ Աբխազիայում ունեցած ազդեցությունն է: Այս հարցում գերակշռում է այն մոտեցումը, որ Թուրքիան փորձում է փափուկ ուժի միջոցով մեծացնել իր ազդեցությունը և հասել է նրան, որ Ռուսաստանից հետո Աբխազիայի տնտեսության մեջ ապրանքաշրջանառության ծավալներով Թուրքիան երկրորդ տեղում է: Սակայն 2008 թվականի օգոստոսյան պատերազմից հետո Ռուսաստանին հաջողվել է զգալի ուժեղացնել իր դիրքերը Աբխազիայում, իսկ թեմայի ուսումնասիրության մեջ զբաղվող Փոլ Կոլստոյի և Յելգե Բլաքիսրուդի աշխատանքում նույնիսկ կարելի է հանդիպել վիճարկելի մոտեցման, որ «Աբխազիան ներկայացվում է, որպես Ռուսաստանի դե ֆակտո մասկավոր տարածք, որտեղ չկա այլ պետություններին ազդեցություն»¹¹: Կարեն Վերանյանը իր հոդվածում նաև առաջ է քաշում այն միտքը, որ Աբխազիայում 2004 թվականի նախագահական ընտրությունները ցույց տվեցին, որ աբխազական հասարակության զգալի մասը Ռուսաստանի փոխարեն ձգտում է ամուր հարաբերություններ կառուցել Թուրքիայի հետ¹²:

Թուրքիայի վարած քաղաքականության արտացոլումն են նաև 2000-ականների երկրորդ կեսին թուրք տարբեր դիվանագետների այցելությունները Աբխազիա, ինչպես նաև Թուրքիայի և Վրաստանի միջև բանակցությունները Աբխազիայում իրականացվող առևտրի մասին, որոնց մասին իր

¹¹ P. Kolstø, H. Blakkisrud, «Living with Non-Recognition: State- and Nation-Building in South Caucasian Quasi-States», Europe-Asia Studies, Vol. 60, № 3, 2008

¹² Կ. Վերանյան, «Աբխազիան աշխարհաքաղաքական շահերի խաչմերուկում», «Նորավանք» ԳԿԿ, 21-րդ ԴԱԸ, №4, 2005

աշխատանքներում անդրադարձել է ներկայումս վրացական խորհրդարանի փոխխոսնակ Սերգի Կապանաձեն¹³: Աբխազիայի հարցերով մասնագիտացած Լրագրող Նիք քլեյթոնը իր հերթին անդրադառնում է այն փաստին, որ աբխազական իշխող վերնախաղում սկսել է գերակշռել այն կարծիքը, որ իրենց իրական գործընկերը Ռուսաստանի Դաշնությանն է, իսկ Թուրքիան միայն փորձում է երկրից դուրս բերել իրեն անհրաժեշտ բնական հումքը և արտադրանքը՝ ներդրումներ չանելով երկրում¹⁴:

Ռուս վերլուծաբան Անտոն Կրիվենյուկը նշում է, որ Թուրքիայի և Աբխազիայի միջև տնտեսական հարաբերությունների վրա շրջափակումից ավելի մեծ ազդեցություն է թողել ռուբլու արժեզրկումը և դրվարի արժեքի բարձրացումը, ինչի հետևանքով Թուրքիայից ապրանքների ներկրումը դարձել է քիչ եկամտաբեր¹⁵: «Tabula» ամսագրի կողմից Աբխազիայի հետ առևտրային հարաբերություններում ներգրավված մարդկանց շրջանում կատարած հետազոտությունը վերահաստատում է այն միտքը, որ թուրքական կազմակերպությունները նախընտրում են ներդրումներ կատարելու փոխարեն զբաղվել առևտրով¹⁶: Սա ենթադրում է, որ թուրքական ձեռներեցները չեն ցանկանում ներգրավվել երկարատև ծրագրերում և հիմնականում Աբխազիային տեսնում են, որպես հումքի սպառման և արտահանման աղբյուր, իսկ ծովային հաղորդակցության վերսկսումը աբխազական համայնքի և թուրք առևտրականների համար շարունակում է մնալ առաջնային

---

¹³ S. Kapanadze, «Turkish Trade With Abkhazia: An Apple Of Discord For Georgia», Turkish Policy Quarterly, Vol. 13, № 3, Istanbul, 2014

¹⁴ N. Clayton, «What is Turkey doing in Abkhazia?», Heinrich-Böll-Stiftung, 16.01.2014 (<https://goo.gl/aqE8mf>)

¹⁵ Ан. Кривенюк, «Абхазия - Турция: отношения, которых нет», Абхазия-Информ, 29.01.2016 (<https://goo.gl/124t6L>)

¹⁶ «Turkish Investment and Trade Booms in Abkhazia», Tabula, 01.04.2011 (<https://goo.gl/6inLWu>)

խնդիրներին ցմեկը: Աբխազիայում թուրքական ազդեցությունն ուսումնասիրություններին ցկարելի է առանձնացնել «Քաղականությունը և սահմանային փորձը Աբխազիայում և Աջարիայում. Օսմանյան ժամանակության ներկայումս Թուրքիայի ազդեցություններին ուսումնասիրությունը» և «Աբխազիայի ներգրավվումը Սև ծովյան տարածաշրջանում» աշխատությունները: Վերոնշյալ ուսումնասիրություններում անդրադարձ է կատարվում ներկայումս Աբխազիայում թուրքական գործունեության առանձնահատկություններին, և քաղաքական սփյուռքի ունեցած ազդեցությունը թուրքաբխազական հարաբերություններում և պատմական հիմքերը¹⁷¹⁸:

Աբխազական գործունը բավականին կարևոր դեռ է խաղում թուրք-վրացական և թուրք-ռուսական հարաբերություններում: Ատենախոսության շրջանակներում այս խնդիրն ուսումնասիրության համար առանցքային կարևորություն ունենն այդ տարիներին կնքված պայմանագրերը, պաշտոնական հայտարարությունները և հաշվետվությունները: Միևնույն ժամանակ պետք է նշել, որ Թուրքիայի Ռուսաստանի և Վրաստանի հետ երկկողմ հարաբերություններում Աբխազական հիմնախնդիր ազդեցության մասին այս կամ այն չափով անդրադարձ է կատարվում Հարավային Կովկասում թուրքական քաղաքականության թեմայի ուսումնասիրությամբ գբաղվող հեղինակներին մոտ:

¹⁷ F. Smolnik, A. Weiss and Y. Zabanova, «Political space and borderland practices in Abkhazia and Adjara: exploring the role of Ottoman legacies and contemporary Turkish influences», Eurasian Geography and Economics, Vol. 58, Is. 5, Minnetonka, 2017

¹⁸ B. Gültekin, «Abkhazia for the Integration of the Black Sea», Center for Middle Eastern Studies and Economic Policy Research Foundation of Turkey, Ankara, 2009

Թուրքիայի տարածաշրջանային քաղաքականության միտումները հասկանալու համար անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել թուրքական արտաքին քաղաքական տեսլականում գրանցված փոփոխություններին: Այս գործընթացում մեծ է Թուրքիայի վարչապետի արտաքին քաղաքականության հարցերով գլխավոր խորհրդական, հետագայում նաև արտաքին գործերի նախարար և վարչապետ Ահմեթ Դավուդթոօղլուի ավանդը, ով իր «Դավաժվարական խորություն» գրքում անդրադարձ է կատարում նոր քաղաքական դոկտրինի հիմնական դրույթներին, որոնք լայն կիրառություն են ստանում Թուրքիայի տարածաշրջանային քաղաքականությունում¹⁹: Թուրքիայի նոր արտաքին քաղաքականության գործնական կիրառությունը իր աշխատանքում ուսումնասիրում է Բյուլենթ Արասը²⁰: Ըստ հեղինակի, թուրքական արտաքին քաղաքականության նոր մոտեցումները լավագույնս արտահայտվում են Յարավային Կովկասում, որտեղ Անկարայի համար առաջնային նպատակը հարաբերական խաղաղության պահանջումն է և պետություններին հետքարեկամական հարաբերություններ ձևավորելը: Այս միտքը արտահայտվում է նաև թեմայի ուսումնասիրության մեջ գրավոր նաև մյուս հեղինակներին հետազոտություններում, որոնք նշում էին, որ Թուրքիայի համար կարևոր հարավկովկասյան տարածաշրջանում խաղաղության պահպանումը կենսական նշանակություն ունի էներգակիրներին պատճառով: Միևնույն ժամանակ թուրքական նոր մոտեցման արտացոլումն է Անկարայի տարածաշրջանային հակամարտություններում միջևորդ դեր ստանձնելու փորձերը:

¹⁹ A. Davutoğlu, «Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu», İstanbul, 2001

²⁰ B. Gültekin, «Abkhazia for the Integration of the Black Sea», Center for Middle Eastern Studies and Economic Policy Research Foundation of Turkey, Ankara, 2009

Թուրքիայի տարածաշրջանային քաղաքականության ուսումնասիրության նվիրված նաև Գրիգոր Արշակյանի «Թուրքիայի քաղաքականությունը Հարավային Կովկասում 1991-2001թթ.» աշխատությունը, որում հեղինակը քննության է առել թուրքական կողմի քաղաքականության առանձնահատկությունները Հարավային Կովկասում²¹:

Մյուս առանցքային հիմնահարցը թուրք-վրացական հարաբերության ներքում Աբխազիայի դերի ուսումնասիրությանն է: Թուրքիայի և Վրաստանի միջև հարաբերություններում առկա խնդիրների վերաբերյալ հարկ է առանձնացնել թուրք հետազոտող Գյոքսել Նիգարի հոդվածը²²: Հեղինակը թիվ տարբեր տարածաշրջաններին թուրք-վրացական հարաբերություններում առանցքային խնդիրներից մեկը արդարացիորեն համարում է Աբխազիայում թուրքական կողմի տնտեսական գործունեությունը և 2008 թվականի «Հնգօրյա պատերազմի» ընթացքում Անկարայի որդեգրած մոտեցումները: Այս մոտեցման շարունակությունն է նաև Մարիանա Վինդիմյանի միտքը, որ Աբխազիան թուրք-վրացական հարաբերությունում առկա միակ վիճահարույց հարցն է²³: Կարելի է մասնակիորեն համաձայնվել այս կարծիքի հետ, որ Աբխազիան շարունակում է մնալ 2 երկրների միջև չկարգավորված ամենասուր խնդիրը՝ հաշվի առնելով ստվերային առևտուրը և կապերը, բայց այս խնդրին զուգահեռ կան նաև այլ տարածաշրջաններ, որոնք վերջին

²¹ Գ. Արշակյան, «Թուրքիայի քաղաքականությունը Հարավային Կովկասում 1991-2001թթ.», Երևան, 2009

²² N. Göksel, «Turkey and Georgia: Zero-Problems?», Black Sea Trust for Regional Cooperation, 2013

²³ M. Vindimian, «Evolution of Turkish Foreign Policy towards Georgia», ISPI Policy Brief, № 196, Milan, 2010

շրջանում զգալի հետք են թողնում 2 երկրների հարաբերությունները:

Պետք է նշել, որ Վրաստանին գուգահեռ թուրք-աբխազական հարաբերություններում առանցքային տեղ էր զբաղեցնում նաև Ռուսաստանը: Թբիլիսիի քաղաքականությունը Սուխումի նկատմամբ և գործող շրջափակումը պատճառ հանդիսացավ, որ թուրք-աբխազական հարաբերություններում կարևորագույն տեղ ստացավ Ռուսաստանը: Մոսկվայի և Անկարայի տարածաշրջանային քաղաքականության առանձնահատկություններին է վերաբերվում Ֆիյոնա Յիլի «Ռուսաստանը և Թուրքիան Կովկասում: Համագործակցություն՝ ստատուս քվոյի պահպանության համար» աշխատանքը, որում ի թիվս Կովկասյան տարածաշրջանում առկա այլ խնդիրների ու շահարկությունների դարձվում են Աբխազիայի հարցում երկու երկրների մոտեցումներին²⁴: Գյոքսել Նիզարը երևան է բերում այն իրավիճակը, երբ 2008 թվականի օգոստոսի պատերազմի ժամանակ Թուրքիան հայտարարում էր Վրաստանի տարածքային ամբողջականությանը աջակցելու մասին, սակայն պաշտոնապես չէր քննադատում աբխազական կողմից հանդես եկող Ռուսաստանին²⁵: Թուրքական կողմի այս մոտեցումը բացատրվում էր Ռուսաստանի հետ ունեցած կարևոր համագործակցությամբ տնտեսության տարբեր ոլորտներում, որը կարող էր վտանգի տակ դրվել ռուսական կողմի գործողություններին խիստ քննադատության դեպքում: Հետխորհրդային շրջանում թուրք-ռուսական հարաբերություններում առկա զարգացումների վերաբերյալ հետազոտություններ են կատարել քաղաքագիտական գիտությունների պրոֆեսոր

²⁴ F. Hill, O. Taspinar «Russia and Turkey in the Caucasus: Moving Together to Preserve the Status Quo?», IFRI Research Programme Russi, Paris, 2006

²⁵ N. Göksel, «Turkish policy towards the Caucasus: A Balance Sheet of the Balancing Act», Center for Economic and Foreign Policy Studies, Istanbul, 2011

Ջեյմս Ուորհոլան և Է. Տոլոբան²⁶։ Հարավային Կովկասում Ռուսաստանի և Թուրքիայի քաղաքականությանն է անդրադարձել Ռուբեն Սաֆրաստյանը իր «Ռուսաստանը և Թուրքիան Հարավային Կովկասում. Աշխարհառաջամավարական գիտադա՞ր» հոդվածում²⁸։

Ժամանակակից Թուրքիայի տարածքում գործող աբխազական համայնքը մշտապես եղել է տարբեր հետազոտողների ու շահրուղյան կենտրոնում։ Անհրաժեշտ է նշել, որ շատ դեպքերում ուսումնասիրությունները վերաբերվում են Թուրքիայում հաստատված հյուսիսկովկասյան բոլոր համայնքներին, իսկ միայն աբխազական համայնքի վերաբերյալ հետազոտությունները բավականին փոքր թիվ են կազմում։

Աբխազական համայնքի ձևավորման վերաբերյալ կարևոր տեղեկություններ է տալիս Օլեգ Բգաբժայի և Ստանիսլավ Լակոբայի արդեն նշված աշխատությունը²⁹։ Միևնույն ժամանակ հրաժեշտ է առանձնացնել նաև աբխազ պատմաբան Գեորգի Ձիձարիայի աշխատանքը, որում հեղինակը մանրակրկիտ ուսումնասիրում է XIX դարում աբխազ բնակչության «բռնի արտագաղթը» դեպի Օսմանյան կայսրություն, ինչպես նաև դրա հետևանքները Աբխազիայի վրա³⁰։ Նաև ուշահրուղյան է արժանի թուրք պատմաբան Բեմալ Բարփատի «Օսմանյան բնակչությունը 1830-

---

²⁶ J. Warhola, «The Warming of Turkish-Russian Relations: Motives and Implications», *Demokratizatsiya: The Journal of Post-soviet Democratization*, № 14, Washington, 2006
²⁷ Յ. Тужба, «Постсоветская динамика российско-абхазских отношений», *Современные исследования социальных проблем*, № 3 (47), 2015
²⁸ Ռ. Սաֆրաստյան, «Ռուսաստանը և Թուրքիան Հարավային Կովկասում. Աշխարհառաջամավարական գիտադա՞ր», «Նորավանք» ԳԿՀ, 21-րդ ԴԱՐ, № 4, 2005
²⁹ О. Бражба, Лакоба С., «История Абхазии. С древнейших времен до наших дней», Сухум, 2007
³⁰ Г. Дзидзария, «Махаджирство и проблемы истории Абхазии XIX столетия», Сухум, 1982

1914 թվականներին» գիրքը, որում հեղինակը հասանելի տվյալների հիման վրա պատկերել է Օսմանյան կայսրությունը բնակվող էթնիկ խմբերի ժողովրդագրական պատկերը³¹: Աշխատանքը հնարավորություն է տալիս ուսումնասիրել «Մեծ գաղթի» արդյունքում օսմանյան պետությունում հաստատված չերքեզական բնակչության թվականը և բնակության հիմնական շրջանները³²: Թուրքիայի հասարակությունում չերքեզների ինտեգրման գործընթացի մասին պատկերացում կազմելու համար բավականին կարևոր է Ստամբուլի համալսարանի պրոֆեսոր Այհան Քայայի հոդվածը³³: Յեղիևակը իր աշխատանքում վերլուծում է Օսմանյան կայսրությունը գաղթելուց հետո չերքեզական համայնքի առաջ ծանցած խնդիրները և ինտեգրացիոն գործընթացներում համայնքի մասնակցությունը, ինչպես նաև անդրադարձ է կատարվում հասարակության տարբեր շերտերի վերաբերմունքին չերքեզների նկատմամբ: Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունում հյուսիսկովկասյան համայնքների դերի մասին կարևոր աշխատություն է նաև Արսեն Ավագյանի հեղինակած «Յուսիսկովկասյան քաղաքական վտարանդիությունը Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության համատեքստում» գիրքը, որում հեղինակը համապարփակ վերլուծության է ենթարկում համայնքների ազդեցությունը

³¹ K. Karpat, «Ottoman Population 1830-1914», Wisconsin, 1985

³² «Մեծ գաղթ» եզրը հաճախ օգտագործվում է XIX դարում Յուսիսային Կովկասի և Աբխազիայի իսլամադավան բնակչության դեպի Օսմանյան կայսրություն արտագաղթի համար: Որոշ չերքեզական և քաղաքական աղբյուրներում հնարավոր է նաև հանդիպել «Մեծ արտաքսում» և «Չերքեզական ցեղասպանություն» եզրերը

³³ A. Kaya, «Cultural reification in circassian diaspora: stereotypes, prejudices and ethnic relations», Journal of Ethnic and Migration Studies, Vol. 31, Is. 1, 2005

Թուրքիայի և ԽՍՀՄ հարաբերություններում³⁴:
Նաև անհրաժեշտ է առանձնացնել Արսեն
Ավագյանի հեղինակած «Չերքեզական գործը
Օսմանյան կայսրությունում և Թուրքիայում (XIX
դարի երկրորդ կես և XX դարի առաջին քառորդ)»
գիրքը³⁵:

Թուրքիայում արխագական համայնքի
նուսումնասիրություն հարցում մյուս
կարևորագույն գործունը հասարակական
կազմակերպությունների գործունեության
վերլուծությունն է: Արխագական և
չերքեզական հասարակական
կազմակերպությունների գործունեության և
նախագծերի մասին կարելի է տեղեկություններ
գտնել վերջիններիս կայքերում տեղադրված
հաշվետվություններից և լուրերից:
Միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ է մատնանշել
կազմակերպությունների գործունեության
վերաբերյալ կատարված մի շարք հիմնարար
աշխատություններ: Դրանց թվում առաջին
հերթին անհրաժեշտ է ընդգծել Չեյնել
Բեսլենեյի հեղինակած «Չերքեզական սփյուռքը
Թուրքիայում. Քաղաքական պատմություն»
գիրքը, որում նուսումնասիրվում է չերքեզական
կազմակերպությունների գործունեության
հիմնական ուղղությունները և Կովկասում
աշխարհաքաղաքական իրավիճակի փոփոխության
արդյունքում դրանցում գրանցված
փոփոխությունները³⁶: Չերքեզական համայնքի
ձևավորման խնդրի շուրջ անհրաժեշտ է նաև
մատնանշել Ստամբուլի «Քաղիր Յաս»
համալսարանի պրոֆեսոր Միթաթ Չելիֆֆալայի
հոդվածը: Յեղինակը իր աշխատանքում

---

³⁴ Ա. Ավագյան, «Ջյուսիսկովկասյան քաղաքական
վտարանդիությունը Թուրքիայի արտաքին
քաղաքականության համատեքստում (1920-1971թթ.)», Երևան,
2011

³⁵ А. Авакян, «Черкесский фактор в Османской империи и Турции (вторая половина XIX –
первая четверть XX вв.)», Ереван, 2001

³⁶ Z. Beslency, «The Circassian Diaspora in Turkey: A Political History», New York, 2014

ն երկայացնում է Թուրքիայում հաստատված
աբխազներին մասնակցությամբ գործող
հասարակական կազմակերպությունները և
դրանց իրականացրած գործունեությունը
կապված Աբխազական հակամարտության հետ³⁷:

Թուրքիայում աբխազական համայնքի
գործունեության մասին արժեքավոր
աշխատանքներ է հրատարակել նաև Երզյուն
Օգգյունը, որոնցում հեղինակը մանրամասն
անդրադարձ է կատարում գործող
կազմակերպություններին և դրանց
իրականացրած լոբբիստական
գործունեությունը: Անհրաժեշտ է նշել, որ
հեղինակը իր աշխատություններում
առանձնացնում է նաև աբխազական համայնքի
կողմից հիմնադրված հասարակական
կազմակերպությունները: Հեղինակներին
աշխատանքներից նաև հնարավոր է ծանոթանալ
Աբխազիայում և այլ երկրներում գործող
աբխազական կազմակերպություններին:
Աբխազական պաշտոնյաների Թուրքիա կատարած
այցելություններին իրենց
ուսումնասիրություններում անդրադառնում
Աստոն Կրիվենյուկ և Երիկ Եիսլերը³⁸:
Հեղինակները համակարծիք են, որ Թուրքիան
Աբխազիայի հետ հարաբերությունները
պահպանում է անձնային ոլորտի վրա, իսկ
պետական մակարդակում շարունակում է
աջակցել «Վրաստանի տարածքային
ամբողջականությանը»: Աբխազիայի հետ
առնտուրը և ներդրումները կատարում են
անհատները, որոնք հիմնականում
ներկայացնում են թուրքաբնական աբխազական
համայնքի ներկայացուցիչները:

³⁷ M. Çelikpala, «From immigrants to diaspora: Influence of the North Caucasian diaspora in Turkey», Middle Eastern Studies, Vol. 42, Is. 3, 2006

³⁸ А. Кривенюк, «Абхазия - Турция: отношения, которых нет», Абхазия-Информ, 29. 01.2016 (<https://goo.gl/124t6L>)

³⁹ E. Eissler, «Can Turkey De-Isolate Abkhazia», Turkish Policy Quarterly, Vol. 12, № 3, Istanbul, 2013

Ե Լ Ի զ ա բ Ե թ Օ ու ե ն ը ի ր
 հ ե տ ա գ ո տ ու թ յ ու ն ու մ ն կ ա տ ու մ Է , ո ր
 Թ ու ր ք ի ա յ ու մ ք ն ա կ վ ո ղ ա ք խ ա գ ն ե ր ը
 հ ե տ ա ք ր ք ր վ ա ծ Ե ն Ա ք խ ա գ ի ա յ ու մ ն ե ր դ ր ու մ ն ե ր
 կ ա տ ա ր Ե Լ ու մ Ե ջ հ ա տ կ ա պ Ե ս 2008 թ վ ա կ ա ն ի
 դ Ե պ ք Ե ր ի ց հ ե տ ո՝ ի ր Ե ն ց հ ա ր ց ա գ ր ու յ ց ն Ե ր ու մ
 ն շ Ե Լ ո վ , ո ր ս տ Ե դ ծ վ Ե Լ Է ն ե ր դ ր ու մ ն ե ր ի հ ա մ ա ր
 ա մ Ե ն ա շ ա հ ա վ Ե տ շ ր ջ ա ն ը : Յ Ե ղ ի ն ա կ ի
 ա շ խ ա տ ա ն ք ի ց կ ա ր և ո ր Է ն ա ն ու շ ա դ ր ու թ յ ու ն
 դ ա ր ձ ն Ե Լ հ ա յ ր Ե ն ա դ ա ր ձ ու թ յ ա ն մ ա ս ի ն
 ու ս ու մ ն ա ս ի ր ու թ յ ա ն ը : Ա ք խ ա գ ի ա յ ի
 ք ա ղ ա ք ա կ ա ն ու թ յ ու ն ի ց գ ա տ հ ե տ ա ք ր ք ր ու թ յ ա ն Է
 ա ր ժ ա ն ի ա յ ն փ ա ս տ ը , ո ր թ ու ր ք ա ք ն ա կ ա ք խ ա գ ն ե ր ը
 պ ա տ ր ա ս տ չ Ե ն ի ր Ե ն ց հ ա մ Ե մ ա տ ա ք ա ր ա վ Ե Լ ի
 ք ա ր Ե կ Ե ց ի կ ք ն ա կ ա վ ա յ ր Ե ր ը Թ ու ր ք ի ա յ ու մ
 փ ո խ ա ր ի ն Ե Լ ա ք խ ա գ ի ա յ ի հ ե տ , և ձ գ տ ու մ Ե ն
 Ա ք խ ա գ ի ա յ ի կ ա յ ա ց մ ա ն ը և գ ա ր գ ա ց մ ա ն ը օ գ ն Ե Լ
 մ ի ա յ ն հ ե ռ ա վ ո ր ու թ յ ա ն վ ր ա : ⁴⁰:

Ա տ Ե ն ա խ ո ս ու Լ թ յ ա ն կ առ ու ց վ ա ծ ք ը և
բ ո վ ա ն դ ա կ ու թ յ ու ն ը : Ա տ Ե ն ա խ ո ս ու Լ թ յ ու ն ը
 ք ա ղ կ ա ց ա ծ Է ն ե ր ա ծ ու Լ թ յ ու ն ի ց , Ե ր Ե ք գ Լ խ ի ց՝
 հ ա մ ա պ ա տ ա ս խ ա ն յ ո թ Ե ն թ ա գ Լ ու խ ն Ե ր ո վ ,
 Ե գ ր ա կ ա ց ու Լ թ յ ու ն ն Ե ր ի ց , հ ա վ Ե Լ վ ա ծ ն Ե ր ի ց և
 օ գ տ ա գ ո ր ծ վ ա ծ գ ր ա կ ա ն ու Լ թ յ ա ն ց ա ն կ ի ց :

Ն ե ր ա ծ ու Լ թ յ ու ն ու մ ն ե ր կ ա յ ա ց վ ու մ Ե ն
 ա տ Ե ն ա խ ո ս ու Լ թ յ ա ն ն պ ա տ ա կ ն ու խ ն դ ի ր ն Ե ր ը ,
 թ Ե մ ա յ ի ու ս ու մ ն ա ս ի ր վ ա ծ ու Լ թ յ ա ն վ ի ճ ա կ ը և
 գ ի տ ա կ ա ն հ ր ա պ ա ր ա կ ու մ ն Ե ր ը , ա տ Ե ն ա խ ո ս ու Լ թ յ ա ն
 ա ր դ ի ա կ ա ն , ն ո ր ու յ թ ա յ ի ն ն շ ա ն ա կ ու Լ թ յ ու ն ն Ե ր ը ,
 ա շ խ ա տ ա ն ք ի հ ե տ ա գ ո տ ա կ ա ն ու վ Ե ր Լ ու ծ ա կ ա ն
 մ Ե թ ո դ ա ք ա ն ու Լ թ յ ու ն ը և ա տ Ե ն ա խ ո ս ու Լ թ յ ա ն
 հ ա մ առ ո տ կ առ ու ց վ ա ծ ք ը :

Առ ա ջ ի ն գ Լ ու խ ը վ Ե ր ն ա գ ր վ ա ծ Է **«Թ ու ր ք -
 ա ք խ ա գ ա կ ա ն հ ա ր ա ք Ե ր ու Լ թ յ ու ն ն Ե ր ը 1991-2010
 թ վ ա կ ա ն ն Ե ր ի ն»** և ք ա ղ կ ա ց ա ծ Է Ե ր Ե ք Ե ն թ ա գ Լ խ ի ց :
 Առ ա ջ ի ն Ե ն թ ա գ Լ խ ու մ , ո ր ը վ Ե ր ն ա գ ր վ ա ծ Է **«Թ ու ր ք -
 ա ք խ ա գ ա կ ա ն հ ա ր ա ք Ե ր ու Լ թ յ ու ն ն Ե ր ը մ ի ն չ և 1991**

⁴⁰ O. Elizabeth, «Abkhazia's Diaspora: Dreaming of Home», Eurasianet, 08.03.2009
 (<https://goo.gl/bBkd9t>)

ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ ԱՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ», 1991-2010

ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ և ԱՔԽԱԳԻԱՅԻ հարաբերություններում ամկա առանձնահատկությունները համապարփակ հասկանալու նպատակով ուսումնասիրվել են թուրք-աքխագական հարաբերություններում XV-XX դարերում տեղ գտած պատմական զարգացումները: Ուսումնասիրվել է XV-XIX դարերում Օսմանյան կայսրության Աքխագիայում վարած քաղաքականությունը, ներկայացվել են նաև Աքխագիայի՝ Ռուսական կայսրության կազմում ընդգրկվելուց հետո թուրք-աքխագական հարաբերություններում տեղ գտած փոփոխությունները, ինչպես նաև Ռուսաստանում Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո Աքխագիայում տեղ գտած զարգացումները, որոնցում առանցքային դեր էին կատարում կամ տեղաբնակ թուրքամետո գործիչները, կամ Օսմանյան կայսրությունից ժամանած անհատները: Ուշադրություն է արժանի նաև այն փաստը, որ օսմանների նախածեռնությունը 1918 թվականի Բաթումի բանակցություններին մասնակցում էին նաև աքխագական կողմի ներկայացուցիչները:

Առաջին գլխի երկրորդ ենթագլխում, որը վերնագրված է **«Աքխագական հակամարտությունը (1992-93 թթ. և 2008 թ. պատերազմները) և Թուրքիան»**, ներկայացված է Աքխագական հակամարտության պատմությունը: Ենթագլխում ուսումնասիրվել է թուրքական իշխանություններին որդեգրած քաղաքականությունը 1992-1993 թվականներին և 2008 թվականին Աքխագիայի և Վրաստանի միջև տեղ գտած զինված բախումներին ժամանակ: Ներկայացվել է թե՛ Թուրքիայի իշխանություններին և թե՛ Թուրքիայում բնակվող աքխագական համայնքի գործունեությունը Աքխագիայում ընթացող պատերազմի տարիներին:

Երրորդ ենթազվխում, որը վերնագրված է **«Աբխազիայում Թուրքիայի վարած տնտեսական և մշակութային քաղաքականությունը 1991-2010 թվականներին»**, ուսումնասիրվել է Թուրքիայի Աբխազիայում վարած քաղաքականությունը 1991-2010 թվականներին: Ներկայացված են Աբխազիայի տնտեսությունում թուրքական կողմի գործունեության հիմնական ոլորտները, ապրանքաշրջանառության ծավալները և ընտրված ժամանակահատվածում ամկախնդիրները: Տնտեսական քաղաքականությունը գնագահեռ ենթազվխում ներկայացված են թուրքական կողմի գործունեությունը Աբխազիայի այլ ոլորտներում, ինչպիսիք են կրթությունը, մշակույթը և այլն:

Ատենախոսության երկրորդ գլուխը վերնագրված է **«Աբխազիայի գործունը Թուրքիայի Հանրապետության արտաքին քաղաքականությունում»** և բաղկացած է երկու ենթազվխություններից:

Երկրորդ գլխի առաջին ենթազվխում, որը վերնագրված է **«Աբխազիայի գործունը թուրք-վրացական հարաբերությունները 1991-2010 թվականներին»**, ուսումնասիրվել են Անկարայի և Թբիլիսիի հարաբերություններում արխագական հիմնախնդրի և Աբխազիայում թուրքական կողմի վարած քաղաքականության ունեցած ազդեցությունը: Վրաստանի դժգոհությունները հիմնական պատճառները Աբխազիայի նկատմամբ թուրքական իշխանություններին վարած քաղաքականությունն է, ինչպես նաև Թուրքիայում բնակվող արխագական համայնքի գործունեությունը: Առաջին հերթին, վրացական կողմի քննադատության հիմնական պատճառը Թուրքիայի տնտեսական գործունեությունն էր Աբխազիայում: Միևնույն ժամանակ, վրացական կողմը Թուրքիային հաճախ դիտարկում էր որպես

հ ն ա ր ա վ ո ր մ ի ջ ն ո ր դ վ ր ա ց -ա ր խ ա գ ա կ ա ն
հ ա ր ա ք Ե ր ո ւ թ յ ո ւ ն ն Ե ր ի կ ա ր գ ա վ ո ր մ ա ն
հ ա ր ց ո ւ մ :

Ե ր կ ր ո ր դ գ Լ խ ի Ե ր կ ր ո ր դ Ե ն թ ա գ Լ խ ո ւ մ , ո ր ը
վ Ե ր ն ա գ ր վ ա ծ Է **«Ա ր խ ա գ ի ա յ ի գ ո ր ծ ո ն ը թ ո ւ ր ք -
ռ ո ւ ս ա կ ա ն հ ա ր ա ք Ե ր ո ւ թ յ ո ւ ն ն Ե ր ի
հ ա մ ա տ Ե ք ս տ ո ւ մ 1991-2010 թ վ ա կ ա ն ն Ե ր ի ն »**,

ո ւ ս ո ւ մ ն ա ս ի ր վ Ե Լ Է Ա ր խ ա գ ի ա յ ի հ ի մ ն ա խ ն դ ր ի
դ Ե ր ը Թ ո ւ ր ք ի ա յ ի և Ռ ո ւ ս ա ս տ ա ն ի
տ ա ր ա ծ ա շ ր ջ ա ն ա յ ի ն ք ա դ ա ք ա կ ա ն ո ւ թ յ ո ւ ն ն ո ւ մ :
Թ ո ւ ր ք ա կ ա ն ի շ խ ա ն ո ւ թ յ ո ւ ն ն Ե ր ը ո ր ա Ե ս ի ր Ե ն ց
ա գ դ Ե ց ո ւ թ յ ա ն հ ի մ ն ա կ ա ն գ ո ր ծ ի ք ս կ ս Ե ց ի ն
դ ի տ ա ր կ Ե Լ ն ո ր ա ն կ ա խ ա Կ Ե տ ո ւ թ յ ո ւ ն ն Ե ր ի հ Ե տ
տ ն տ Ե ս ա կ ա ն ս Ե ր տ հ ա ր ա ք Ե ր ո ւ թ յ ո ւ ն ն Ե ր ի
հ ա ս տ ա տ ո ւ մ ը : Դ ր ա ն հ ա կ ա ա ա կ Ռ ո ւ ս ա ս տ ա ն ը
ձ գ տ ո ւ մ Է ր կ ա ր ճ ժ ա մ ա ն ա կ ո ւ մ վ Ե ր ա կ ա ն գ ն Ե Լ
Խ ո ր ի ր դ ա յ ի ն Մ ի ո ւ թ յ ա ն փ Լ ո ւ Գ ո ւ մ ի ց հ Ե տ ո
տ ա ր ա ծ ա շ ր ջ ա ն ո ւ մ ի ր թ ո ւ Լ Լ ա ց ա ծ
ա գ դ Ե ց ո ւ թ յ ո ւ ն ը , ի ն չ ի հ ա մ ա ր օ գ տ ա գ ո ր ծ ո ւ մ Է ր
տ ա ր ք Ե ր գ ո ր ծ ի ք ա կ ա գ մ , ի ս կ Ե ր ք Ե մ ն ն ա ն դ ի մ ո ւ մ
Է ր ո ւ ժ ի կ ի ր ա ա ո ւ թ յ ա ն : Ն մ ա ն մ ո տ Ե ց ո ւ մ ն Ե ր ը
ն ա կ ա ս տ Ե ց ի ն , ո ր թ ո ւ ր ք ա կ ա ն կ ո դ մ ը Ա ր խ ա գ ի ա յ ի
հ ա կ ա մ ա ր տ ո ւ թ յ ա ն կ ա ր գ ա վ ո ր մ ա ն հ ա ր ց ո ւ մ
ա ա ջ ն ա յ ի ն տ Ե դ Է ր տ ա Լ ի ս Ռ ո ւ ս ա ս տ ա ն ի հ Ե տ
հ ա մ ա գ ո ր ծ ա կ ց ո ւ թ յ ա ն ը : Ս կ ս ա ծ 1990-ա կ ա ն ն Ե ր ի
ա ա ջ ի ն կ Ե ս ի ց Մ ո ս կ վ ա ն և Ա ն կ ա ր ա ն
ս տ ո ր ա գ ր Ե ց ի ն մ ի շ ա ր ք մ ի ջ ա Կ Ե տ ա կ ա ն
հ ա մ ա ձ ա յ ն ա գ ր Ե ր , ո ր ո ն ց ո վ ն ա խ ա տ Ե ս վ ո ւ մ Է ր
հ ա մ ա գ ո ր ծ ա կ ց Ե Լ տ ա ր ա ծ ա շ ր ջ ա ն ա յ ի ն
հ ա կ ա մ ա ր տ ո ւ թ յ ո ւ ն ն Ե ր ի կ ա ր գ ա վ ո ր մ ա ն
հ ա ր ց ո ւ մ :

Ա տ Ե ն ա խ ո ս ո ւ թ յ ա ն Ե ր ր ո ր դ գ Լ ո ւ խ ը
վ Ե ր ն ա գ ր վ ա ծ Է **«Ա ր խ ա գ ա կ ա ն հ ա մ ա յ ն ք ի
ա գ դ Ե ց ո ւ թ յ ո ւ ն ը Թ ո ւ ր ք ի ա յ ի ա ր տ ա ք ի ն
ք ա դ ա ք ա կ ա ն ո ւ թ յ ա ն վ ր ա »** և ք ա դ կ ա ց ա ծ Է Ե ր կ ո ւ
Ե ն թ ա գ Լ ո ւ խ ն Ե ր ի ց :

Ե ր ր ո ր դ գ Լ խ ի ա ա ջ ի ն Ե ն թ ա գ Լ խ ո ւ մ , ո ր ը
վ Ե ր ն ա գ ր վ ա ծ Է **«Ա ր խ ա գ ա կ ա ն հ ա մ ա յ ն ք ը և
ա գ գ ա յ ի ն կ ա գ մ ա կ Ե ր ա ո ւ թ յ ո ւ ն ն Ե ր ը
Թ ո ւ ր ք ի ա յ ո ւ մ »**, ն Ե ր կ ա յ ա ց վ ա ծ Է Թ ո ւ ր ք ի ա յ ո ւ մ

աբխազական համայնքի ձևավորման
պատմությունը: Ենթագլխում անդրադարձ է
կատարվում XIX դարի երկրորդ կեսին տեղի
ունեցած «Մեծ գաղթին» և աբխազների
տեղաբնակեցմանը Օսմանյան
կայսրությունում: Ներկայացված են մինչև 2010
թվականը Թուրքիայում աբխազների և
հյուսիսկովկասյան ժողովուրդների
հիմնադրված հասարակական
կազմակերպությունները և դրանց
գործունեությունը հիմնական
նշանակությունները:

Երրորդ գլխի երկրորդ ենթագլխում, որը
վերնագրված է «Աբխազական համայնքի դերը
Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունում»,
ունումնասիրվել է Թուրքիայում գործող
աբխազական համայնքի լոբբիստական
գործունեությունը հոգուտ Աբխազիայի:
Ենթագլխում ներկայացվել են 1991-2010
թվականներին աբխազական համայնքի և ազգային
հասարակական կազմակերպությունների իրա-
կանացրած միջոցառումները և
գործունեության հիմնական լորտները:

ԵՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Գիտական աշխատանքի շրջանակներում
Անկարայի և Սուխումի միջև ձևավորված
հարաբերությունները ուսումնասիրության
արդյունքում եկել են քննարկել շալ գիտական
եզրահանգումներին:

- Անկախ թուրք-աբխազական պաշտոնական
հարաբերություններին բացակայության
փաստից, Թուրքիան Աբխազիայի համար
առանցքային տեղ էր զբաղեցնում
ունումնասիրվող ժամանակահատվածում:
Պետք է ընդգծել, որ սկսած նախորդ դարի 90-
ականներին երկրորդ
հարաբերություններում առկա է դրական
զարգացման դիսամիկա:

- Աբխազական հիմնախնդրի հարցում թուրքական իշխանությունները փորձում են հանդես գալ հարաբերական չեզոք դիրքերից: Մի կողմից Անկարան պաշտոնական հայտարարություններում հանդես է գալիս Վրաստանի տարածքային ամբողջականության սկզբունքի պաշտպանությունից, մյուս կողմից չի խոչընդոտում իր քաղաքացիներին գործունեությունը Աբխազիայում:
- Չնայած ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում Անկարայի և Թբիլիսիի հարաբերություններում ժամանակ առ ժամանակ նկատվում է լարվածություն մեծացում Աբխազիայում թուրքական կողմի իրականացրած առևտրային գործունեության պատճառով, կարելի է նշել, որ թուրք-վրացական հարաբերություններում Աբխազական հիմնախնդիրը կորցրել է իր կարևորությունը:
- Թուրք-աբխազական հարաբերություններում սկսած 2000-ականների կեսից առանցքային դեր է ստանձնել Ռուսաստանը: Վերջինիս տարածքով է իրականացվում թուրք-աբխազական ապրանքաշրջանառության զգալի մասը, ռուսական ռազմածովային ուժերի պաշտպանության տակ են գտնվում Աբխազիայի տարածքային շրջանը, ինչի շնորհիվ Թուրքիայից ուղևորվող նավերը առանց խոչընդոտների կարողանում են հասնել աբխազական նավահանգիստներ:
- Աբխազական հիմնախնդրի սրացումը 1980-ականների երկրորդ կեսին և 1992-1993 թվականների վրաց-աբխազական պատերազմը նպաստեցին նրան, որ Թուրքիայում բնակվող աբխազական համայնքը դառնա կարևոր քաղաքական միավոր թուրք-աբխազական հարաբերություններում:

- Աբխազիայի հետ հարաբերությունները թուրքական կողմը պահպանում է միջանձնային մակարդակի վրա՝ խուսափելով պաշտոնական հարաբերությունների հաստատումից: Այս հարցում առաջնային դեր է կատարում Թուրքիայում հաստատված աբխազական համայնքը:

Ատենախոսություն հիմնադրույթներն արտացոլված են հեղինակի հետևյալ հրապարակումներում

1. Ղափլանյան Վ., 1992-1993 թթ. վրաց-աբխազական պատերազմի տարիներին հակամարտության կողմերի նկատմամբ Թուրքիայի վարած քաղաքականության առանձնահատկությունները, «Ակունք» գիտական հոդվածների ժողովածու, № 1, Երևան, 2018, էջ 238-244:
2. Капелян В., Последствия признания Российской Федерацией независимости Абхазии на турецко-абхазские отношения, Международные отношения, №2, 2018, стр. 25-31:
3. Ղափլանյան Վ., Թուրքիայի քաղաքականության առանձնահատկությունները Հարավային Կովկասի հակամարտության կողմերի վերաբերյալ, «Բանբեր հայագիտության» հայագիտական միջազգային հանդես, № 1, Երևան, 2018, էջ 95-102:
4. Ղափլանյան Վ., Թուրքիայում բնակվող իսլամադավան աբխազական համայնքի ձեզվարկումը և գործունեությունը 1992-1993 թթ. վրաց-աբխազական պատերազմի տարիներին, Արաբագիտական ուսումնասիրություններ, Հատոր 10 Երևան, 2018, էջ 9-22:
5. Капелян В., Причины провала турецкой модели по урегулированию конфликтов в Абхазии, Нагорном Карабахе и Южной Осетии в 2008 году («Платформа стабильности и сотрудничества на Кавказе»), Мировая политика, №2, 2018, стр. 35-44:

6. Գրիգորյան Ա., Ղափլանյան Վ., Թուրքիայի «ռազմավարական խորոլթյան» դոկտրինի կիրառուլթյունը Մերձավոր Արևելքում և Հարավային Կովկասում հակամարտուլթյունների կարգավորման համատեքստում, Արաբադիտական ուսումնասիրուլթյուններ, Հատոր 10 Երևան, 2018, էջ 33-47:

**КАПЛАНЯН ВАРДАН АРТУРОВИЧ
ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ТУРЦИИ В АБХАЗИИ В 1991-2010 ГОДАХ**

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 «Всемирная история, международные отношения». Защита состоится 27 июля, 2018г., в 13:00, на заседании специализированного совета 006 “Всемирная история, международные отношения”, действующего при Институте востоковедения НАН РА, по адресу: 0019, Ереван, пр. М. Баграмяна, 24/4.

РЕЗЮМЕ

Цель диссертационной работы - изучение истории турецко-абхазских отношений 1991-2010 годах. В работе исследованы последствия экономической и культурной политики Турции в Абхазии, а также влияние Абхазского вопроса на турецко-грузинские и турецко-российские взаимоотношения. Работа также позволит создать четкое представление об участии и подходах Турции в ряде значительных исторических событий в период 1991-2010 годов в абхазском вопросе.

Основой научной новизны диссертации является комплексное изучение и анализ исторических событий, связанные с турецко-абхазскими отношениями в 1991-2010 годах, влияние турецкой политики в Абхазии на взаимоотношения Турции с Грузией и Россией, а также влияние абхазской диаспоры на внешнюю политику Турции по отношению Абхазского конфликта.

Диссертация состоит из введения, двух глав, семь параграфов, заключения, списка использованных источников и дополнения.

В *введении* обосновываются актуальность темы и хронологические рамки работы, ставятся цель и задачи, представляются методологическая основа, научная новизна исследования, обзор использованных источников и литературы.

В первой главе, которая озаглавлена «*Турецко-абхазские отношения в 1991-2010 годах*» и состоит из трех параграфов, подробно рассматриваются история турецко-абхазских отношений с XV века, подходы Анкары к абхазскому конфликту и деятельность Турции в Абхазии в 1991-2010 годах. В первой главе представлены исторические события связанные с турецко-абхазскими отношениями в XV-XX годах, политика Османской империи по отношению Абхазии. В первой главе также изучается турецкая политика в годы грузино-абхазской войны (1992-1993 гг. и 2008 г.), а также деятельность абхазской общины в этот период. В первой главе также рассматриваются основные направления экономической деятельности турецкой стороны в Абхазии, объемы товарооборота между странами, а также турецкие проекты в сфере культуры, образования и т.д.

Вторая глава озаглавлена «*Абхазский фактор во внешней политике Турецкой Республики*» и состоит из двух параграфов. Во второй главе подробно представлены взаимоотношения Турции с Россией и Грузией, а также основные проблемы двухсторонних отношений в контексте турецкой политики в Абхазии.

Третья глава озаглавлена «*Влияние абхазской общины на внешнюю политику Турции*» и состоит из двух параграфов. В этой главе рассматривается история формирования абхазской диаспоры в Турции, а также формирование национальных организаций и основных сфер их деятельности. Отдельно представлена также лоббистская деятельность абхазской общины в пользу Абхазии, а также влияние на политику, проводимую Турцией в отношении Абхазии.

В *заключении* представлены основные результаты исследования.

VARDAN A. GHAPLANYAN
POLITICAL AND ECONOMIC CONSEQUENCES OF THE ACTIVITY OF
TURKEY IN ABKHAZIA IN 1991-2010

The defense of dissertation will take place at 13:00, on 27th of July of 2018, at the meeting of the Specialized council 006 “World History, International Relations” at the Institute of Oriental Studies of NAS RA. Address: Yerevan, 0019, Marshal Baghramyan ave, 24/4. The dissertation is submitted for the pursuing of the Scientific Degree of the Doctor of Philosophy in the field of “World History, International Relations” 07.00.02.

SUMMARY

The main goal of this dissertation research is to study the history of Turkish-Abkhaz relations in 1991-2010. This dissertation examines the consequences of Turkey's economic and cultural policies in Abkhazia, as well as the impact of the Abkhazian issue on the Turkish-Georgian and Turkish-Russian relations. It also creates a clear picture of Turkey's participation and approaches in a number of significant historical events in the Abkhaz issue in the period between 1991 and 2010.

The basis of the scientific novelty of the dissertation is comprehensive study and analysis of historical events related to the Turkish-Abkhaz relations in 1991-2010, the impact of Turkish politics in Abkhazia on Turkey's relations with Georgia and Russia, as well as the influence of the Abkhaz diaspora on Turkey's foreign policy towards the Abkhaz conflict.

The dissertation consists of an introduction, two chapters (each of which includes the relevant paragraphs), conclusions, literature and appendix.

The *introduction* substantiates the relevance and chronological framework of the research, sets the main goal and objectives, presents the scientific novelty, methodological basis of the research and the literature review

The first chapter of the dissertation, which is entitled "*Turkish-Abkhaz Relations in 1991-2010*" and consists of three paragraphs, discusses the history of Turkish-Abkhaz relations starting from the 15th century, the approaches of Ankara to the Abkhaz conflict and the activities of Turkey in Abkhazia in 1991-2010. The first chapter presents historical events related to the Turkish-Abkhaz relations in the 15th-20th centuries, the policy of the Ottoman Empire in relation to Abkhazia. The first chapter also examines Turkish policy during the years of the Georgian-Abkhaz war (1992-1993 and 2008), as well as the activities of the Abkhaz community during this period. The first chapter also examines the main directions of the economic activities of the Turkish side in Abkhazia, the volume of trade turnover between these countries, as well as Turkish projects in the field of culture, education, etc.

The second chapter is entitled "*The Abkhaz factor in the foreign policy of the Republic of Turkey*" and consists of two paragraphs. The second chapter represents Turkey's relations with Russia and Georgia, as well as the main problems of bilateral relations in the context of Turkish policy in Abkhazia.

The third chapter is entitled "*The influence of the Abkhaz community on Turkey's foreign policy*" and consists of two paragraphs. This chapter examines the history of the formation of the Abkhaz diaspora in Turkey, as well as the formation of national organizations and the main spheres of their activities. The lobbying of the Abkhaz community in favor of Abkhazia, as well as the influence on the policy pursued by Turkey towards Abkhazia are also presented in this chapter.

The main results of the research are presented in the *conclusion*.

A handwritten signature in blue ink, consisting of stylized initials and a long horizontal flourish extending to the right.